

deel van de door hen geproduceerde of verhandelde waren clandestien zijn gaan verkopen, betwisten wij niet, maar het komt ons voor dat de oorsprong van de zwarte handel in levensmiddelen in sterke mate in de sfeer van de consumenten gelegen heeft: bij dat grote deel van de bevolking namelijk dat noodgedwongen bonnen voor relatief dure levensmiddelen afstootte om met de opbrengst hetzij relatief goedkope levensmiddelen extra te kopen hetzij andere volstrekt noodzakelijke uitgaven te doen. De verantwoordelijkheid voor *deze* oorsprong van de zwarte handel ligt bij de overheid: bij de Nederlandse en bij de Duitse; bij de Nederlandse voorzover zij naliet, de prijsstijgingen tijdig te compenseren met adequate loonstijgingen voor de laagst betaalden of althans met klem daarop aan te dringen, en bij de Duitse voorzover zij in '40 (dat gold vooral voor de agrarische producten) de Nederlandse prijzen hielp optrekken naar het Duitse peil en in '41 de eis ging stellen dat het Nederlandse loonpeil 10% beneden het Duitse moest blijven. Van de secretarissen-generaal is Hirschfeld de eerste geweest die uit de gegevens welke hem uit verschillende delen van het overheidsapparaat bereikten, de juiste conclusies trok; dat geschiedde begin februari '42.

Het onheil was toen al geschied: er werd in honderdduizenden gezinnen bittere armoede geleden.

De zwarte markt

Men moet, dunkt ons, wat de zwarte markt of de zwarte handel betreft, onderscheid maken tussen twee vormen: men zou ze als 'de zwarte kleinhandel' en 'de zwarte groothandel' kunnen aanduiden. Van 'zwarte kleinhandel' willen wij daar spreken waar een producent of kleinhandelaar waren die onder de distributiewetgeving vielen, zelf clandestien rechtstreeks aan de consument verkocht. Men denke aan de situatie die wij aan het slot van de vorige paragraaf beschreven: een kleinhandelaar had waren over waarvoor zich geen rechtmatige kopers kwamen presenteren – hij verkocht die waren dan met een toeslag aan andere klanten die geen bonnen meer hadden.¹ Wij zouden zulk een kleinhandelaar geen 'zwarthandelaar' willen noemen;

¹ Bepalend was hierbij dat elke kleinhandelaar herbevoorraad werd op basis van het aantal bonnen dat hij naar de controle-afdelingen van het CDK in Hattem of Gennep zond. Wie minder bonnen kon inzenden, moest dus op andere wijze compensatie zoeken.